

«Operasjon Asfalt» - en fortiet del av krigshistorien

Ref. m. 14/10.01

Er du noen gang på Vestre Gravlund i Oslo? Det er jeg. Det er noe spesielt ved kirkegårder. Alle de skjebner som man kan lese ut av stenenes tekst. Hver sten rommer, med litt fantasi, stoff til en hel roman.

I et hjørne av Vestre Gravlund ligger de allierte krigsgraver fra den annen verdenskrig, også de danske. Jeg kjenner ikke de døde, ikke engang av navn. Men det er noe tiltalende ved det hjørnet av kirkegården. På en eller annen måte er det noe trygt og godt ved at se at det er noen som vil kjempe for frihet og rett. Og at de som ofrer seg i denne kampen, blir husket. Også selv om de hviler langt fra sitt hjemsted.

Norske myndigheter har således reist et monument til minne om jugoslaver som falt i Norge. Enda ingen av dem er begavet her. Også den historien har en forklaring. På en stor tavle står det:

«De jugoslavene som døde i tyske fangeleirer i Norge er gravlagt på fire steder: Botn i Salt-dal, Lademoen og Moholt i Trondheim og Os i Hordaland. Monumentet som står her til minne om de mer enn 3000 partisanene som døde i tysk fangenskap i Norge, er laget av Nils Aas og ble reist i november 1976. Kong Olav avduket det.»

Det er ett monument her som jeg som danske alltid har undret meg over. Det er monumentet over døde russere. Eller skulle jeg kanskje heller si: over teksten, som står som forklaring på det monumentet. Den lyder:

«Under det sovjetiske minnesmerket ligger 347 sovjetiske borgere som mistet livet i tyske fangeleire i Norge. Av disse er 115 gravlagt som 'ukjente'. Etter krigen ble urnene med sovjetiske soldater samlet her. Monumentet her ble reist av Norsk-Sovjetisk Samband i 1947. Det ble avduket av daværende kronprins Olav og er utført av Korbjørn Juel Sørle.»

3000 jugoslaviske partisaner, tenker man, men bare 347 russere. Kan det stemme? Selvsagt kan det ikke det.

Jeg kan se at alle de andre monumenter, for norske, svenske, danske, amerikanske, engelske, franske, nederlandske, polske og jugoslaviske ofre, er reist av offisielle norske myndigheter. Men ikke minnesmerket over de sovjetiske ofre. Kanskje er det forklaringen?

Eller kanskje forklaringen ligger et annet

Brønnøysund skulle samles på ett gravsted. Den offisielle forklaring, som antagelig er blitt gjentatt gjennom alle disse år, lyder:

«Ved krigens slutt lå sovjetere gravlagt på over 200 steder i Norge, spredd over hele landet. Et betydelig antall lå i vanskelig tilgjengelig terreng og stort sett uten merking. Under slike forhold ville istandsettelse og vedlikehold av gravene bli vanskelig, og adgangen for besøkende besværlig.»

Nå utarbeidet forsvarsmyndighetene en landsplan for en verdig og pietetsfull samling av gravene. «Monumenter som måtte være reist, og som arbeidet tillater å bli stående, skal lates uberørt.»

Ganske visst var det umiddelbart etter krigen skjedd en større sammendragning av graver.

«15. oktober 1999 anmoder Krigsgravtjenesten om at den opprinnelige støtten fra Falkelv-leiren blir fjernet og ødelagt»

Enkeltgraver og graver som lå i veien eller langt oppe på fjellet, ble samlet på større gravsteder. Det foregikk mens man ennå hadde tyske soldater til rådighet til opprydning. I Nordland fylke betød det at tallet på gravsteder forlengst var blitt redusert til mindre enn det halve.

Årsaken til samlingen i 1951 var en helt annen. I samtiden var ingen i tvil.

Vi var i begynnelsen av den kalde krigen. Norge hadde sluttet seg til NATO. Korea-krigen var i gang. På et fredeligere plan pågikk den diplomatiske krigen om Svalbard. Nord-Norge-planens militære sider ble diskutert med Washington. Og agenter kunne ses overalt!

I august 1945 hadde man i Sovjetunionen gjort seg tanker om hvordan man best kunne dra fordel av krigsgravene i Norge. Av politiske grunner ønsket man å bevare

flest mulige symboler på de to folks felles kamp mot nazismen. Et stort antall graver spredd over hele landet ville dessuten gi stor bevegelsesfrihet for «de konsulære medarbeidere». Det er ikke noe å si på at den norske etterretningstjeneste ble grundig lei av å ledsage norsk-sovjetiske fange- og

derte det slik at den folkelige pietet overfor gravene kunne la seg kve. I det fikk man rett. Midlet var i første omgang taushet. «Som tyver i natten,» slik erindres kaptein Arntzen og hans folk når de kom for å hente knokler og hodeskaller.

Oppgravningen i Nord-Norge var nesten avsluttet før opprørte mennesker kom til orde. Da ble neste middel tatt i bruk: mistenkelig-gjørelse. Fra offisielt hold, og i avisene, ble det hevdet at det bare var noen kommunister som sto bak protestene. Interne dokumenter viser noe annet. Og siden, i de 50 år som er gått, er historien om de sovjetiske krigsfangene til stadighet blitt behandlet i lys av oppgravingsperiodens fordreininger. Teksten på Vestre Gravlund er bare ett av eksemplene.

Vi har Krigsgravtjenestens «Fortegnelse over sovjetiske krigskirkegårder og krigsgravsteder i Norge, samt fortegnelse over navngitte sovjetiske statsborgere gravlagt i Norge under krigen 1941-1945».

Sentralkontoret for krigsfanger skiftet navn til Krigsgravtjenesten, nå underlagt Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet. Tjenesten arbeider etter Genève-konvensjonens regler for behandling av krigsgraver. Fortegnelsen ble utarbeidet av Krigsgravtjenestens mangeårige leder, avdøde kaptein Eugen Syvertsen, i 1979. Han var også leder den gang det het Sentralkontoret. Fortegnelsen rommer en Alfabetisk fortegnelse over minnelunder hvor sovjetiske krigsfanger var gravlagt og hvor medfanger har reist minnesmerker. (Kapittel IV).

Fortegnelsen omfatter fire kirkegårder, to av dem i Nordland fylke. Her skal tilføyes Menighetskirkegården i Mo i Rana (nevnt i Kap. III), hvor 82 sovjetiske krigsfanger stadig befinner seg. Det virkelige antallet for Nordland fylke er ikke tre. På minst 35 gravsteder har medfanger reist minnesmerker.

Hvorfor er Krigsgravtjenestens omfattende fortegnelse fra 1979 så mangelfull på dette punkt?

Hvorfor forties det ennå i dag at Sentralkontoret/Krigsgravtjenesten al-

«Særlig i Nordland hadde båndene mellom fanger og lokalbefolkning fått karakter av felles kamp og felles skjebne»

Den 26. juni 1951 besluttet den norske regjering at samtlige graver med sovjetiske borgere som hadde mistet livet i Nord-Norge under krigen, enten som soldater i kamp under frigjøringen av Øst-Finnmark, eller som krigsfanger i flere hundre fangeleire, skulle samles på ett sted. Det utvalgte stedet var øya Tjøtta på Helgelandskysten. En tilsvarende samling av gravene var planlagt for Sør-Norge. Imidlertid ble planen fullført bare i Nordland, Troms og Finnmark.

Vedtaket ble gjort og arbeidet satt i gang under minst mulig oppmerksomhet. Sentralkontoret for krigsgraver, som sorterte under Forsvarsdepartementet, var utsett til å stå for gjennomføringen. Så sterkt var ønsket om diskresjon at vesentlige myndighetsrepresentanter som skulle medvirke, ikke ble orientert i tide. Kodeordet var «Operasjon Asfalt».

Ikke før i september slapp historien ut i pressen i Nordland. Her lå leirene meget tett i de siste krigsårene. Over 50 000 krigsfanger og tvangsarbeidere var slaver ved festningsbyggeri, veibygging og først og fremst på jernbaneanlegg. På Hitlers ordre skulle Nordlandsbanen frem til Narvik!

Da freden kom, hadde bortimot 10 000 bukket under for slavetilværelsen. At tallet ikke ble større, skyldtes i vid utstrekning at lokalbefolkningen smuglet inn mat og ga moralsk støtte. I motsetning til det som var vanlig tysk praksis, lå leirene i Nord-Norge ofte tett ved bebodde steder. I krigsårene, og særlig frigjøringsommeren, oppsto tette bånd mellom befolkningen og de allierte. 17. mai 1945 gikk nordmenn og russere i tog, skulder ved skulder. Gravstedene ble felleseie. Adresser ble utvekslet. Til hurarop reiste de overlevende hjem. Hjem til Stalin.

De overlevende jugoslaviske fanger vendte hjem som krigshelter. Deres historie er siden blitt fortalt. De overlevende sovjetiske fanger fikk en helt annen mottagelse. Hvem skal fortelle deres historie?

De levende reiste hjem. De døde ble.

I 1951 kom orden om samling. Alle graver med sovjetiske borgere fra Kirkenes til

gravkommisjoner rundt om i landet.

En sammendragning til to eller tre gravplasser - gjerne på øde steder - ville løse problemet. Tanken var slett ikke ny i Hærens Overkommando. Gjennom årene ble det laget adskillige økonomiske beregninger over forskjellige oppgravingsalternativer. Billigst var det naturligvis med en «symbolsk flytting».

Men det var andre omstendigheter enn de økonomiske som gjorde flytting problematisk. Hva skulle man stille opp mot folkeviljen?

Her må en huske at det bare var gått seks år siden nordmenn hadde risikert liv og velferd for å skaffe mat til russerfangene, siden Sovjetunionen med tap av flere tusen soldater hadde jaget tyskerne ut av Øst-Finnmark, seks år hvor russere og nordmenn hadde bekranset minnestøttene. Det var bare seks år siden man i A-pressen hadde kunnet lese:

«Disse monumenter er ikke bare minnesmerker over de falne, de er ikke bare anklager mot naziterroren. Enhver som forstår sin tid, vil også føle at det ligger en maning til alle frihetelskende folk bak disse, om hvis det kreves, å sette alt inn for å bevare den dyrekjøpte friheten. At alt dette som har hendt, aldri må få lov å gjenta seg mere.»

Særlig i Nordland hadde båndene mellom fanger og lokalbefolkning fått karakter av felles kamp og felles skjebne.

Man visste det i Oslo, hvor planene ble lagt, men man talte ikke høyt om det, og man vur-

terede fra 1950 sprengte og ødela monumenter?

Svarene blafret i en bitende vind av kommunistkrekk, kald krig, spionfrykt og propaganda. Det samme gjør svaret på spørsmålet om hvem som tok initiativet til å ødelegge monumentene. Statsråd Jens Chr. Hauge grep inn da situasjonen ved monumentet i Mo holdt på å komme ut av kontroll i begynnelsen av november 1951. Etter moden overveielse innså man at det ikke var vesentlige militære hemmeligheter på menighetskirkegården der. Etter det ble samlingen av de sovjetiske krigsgravene i Norge oppgitt.

Ikke desto mindre fortsetter Krigsgravtjenesten sin lite ærerike innsats for å nedkjempe minnestøtter. 15. oktober 1999 anmoder Krigsgravtjenesten om at den opprinnelige støtten fra Falkelv-leiren blir fjernet og ødelagt.

Denne støtten har sin egen lille historie. På Tømmerneset i Hamarøy kommune lå en meget stor leir. Umiddelbart etter krigen foregikk en samling av graver i området, bl.a. fra Falkelv. Her hadde det ansette tyske firmaet Philip Holzmann utnyttet den billige arbeidskraften. Det kostet ni fanger livet. I alt 94 døde sovjetiske krigsfanger ble gravlagt ved kirkegården i Vassmo.

I september 1951 ble likene overført til Tjøtta. Samtidig fjernet kaptein Arntzen den støtten som var reist her. I juli 1990, da Steigen-veien

ble åpnet, innviet stortingspresident Jo Benkow et minneste her. Det omfatter både Falkelv-støtten og en tysk gravstøtte.

50-årsminnet om «Operasjon Asfalt» kunne på en passende måte feires med en restaurerings- og vedlikeholdsplan for de historiske monumenter.

Det som fra militært synspunkt fortonte seg som en ren ekspedisjonssak, fjernet ikke bare en rekke krigsgraver med tilhørende historiske minnesmerker, den stjal også en bit av den nordnorske befolknings historiske identitet. Blant ofrene for krigen i Norge utgjør de drepte sovjetiske krigsfanger den største gruppen. Uten befolkningens hjelp ville tallet ha vært langt høyere. Det må være på tide å gjøre plass også for denne del av krigshistorien.

Soldatgrav. En av de ødelagte gravstøttene over sovjetiske soldater som døde i tysk fangenskap i Nord-Norge. Det er på tide å restaurere og velikeholde disse monumentene, slik at ikke denne viktige delen av krigshistorien går tapt, mener vår kronikør.

FOTO: UFFE DROST